

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.035:355.23(477)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20535282>

**Соціокультурні передумови розвитку військово-патріотичного
виховання в Україні в період державної незалежності**

Галаманжук Леся Людвигівна,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методик
дошкільної освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені
Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-9359-7261>

Мисів Володимир Михайлович,

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри теорії і
методики фізичного виховання, професор, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка,
Кам'янець-Подільський, Україна,
<https://orcid.org/0000-0003-1957-0241>

Прийнято: 16.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

***Анотація:** Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі військово-патріотичного виховання в умовах сучасних безпекових викликів, трансформації суспільної свідомості та необхідності формування національної ідентичності й оборонної готовності громадян України. **Метою статті** є теоретичне обґрунтування соціокультурних передумов розвитку військово-патріотичного виховання в Україні в період державної незалежності. **Методи.** У дослідженні використано методи теоретичного аналізу і синтезу,*

узагальнення наукових джерел, історико-педагогічний метод, порівняльний аналіз та систематизацію наукових підходів. **Результати.** Доведено, що розвиток військово-патріотичного виховання в Україні зумовлений комплексом соціокультурних чинників, серед яких провідну роль відіграють національно-культурне відродження, трансформація ціннісних орієнтацій, актуалізація історичної пам'яті, розвиток громадянського суспільства та модернізація освітнього простору. Встановлено, що ці чинники визначають зміст, форми та напрями виховної діяльності в умовах незалежної держави. **Висновки.** З'ясовано, що становлення сучасної системи військово-патріотичного виховання відбувається в умовах поєднання традиційних і новітніх підходів, посилення ролі державної політики та впливу безпекових викликів, що сприяє формуванню оборонної свідомості та громадянської відповідальності молоді. Соціокультурні передумови виступають визначальним фактором формування цілісної моделі військово-патріотичного виховання, орієнтованої на підготовку свідомого громадянина, здатного до активної участі в суспільному житті та захисту держави.

Ключові слова: військово-патріотичне виховання, соціокультурні передумови, національна ідентичність, громадянська свідомість, оборонна свідомість, патріотизм, освітня політика, історична пам'ять, громадянське суспільство.

Sociocultural Prerequisites for the Development of Military-Patriotic Education in Ukraine Since the Country's Independence

Lesya Galamanzhuk,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor in the Department of Theory and Methods of Preschool Education, Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine, <http://orcid.org/0000-0001-9359-7261>

Volodymyr Mysiv,

Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Physical Education, Professor, Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-1957-0241>

Abstract. *The relevance of the study is determined by the increasing role of military-patriotic education under contemporary security challenges, the transformation of public consciousness, and the need to develop national identity and the defensive readiness of citizens of Ukraine. The aim of the article is to provide a theoretical substantiation of the socio-cultural prerequisites for the development of military-patriotic education in Ukraine during the period of state independence.*

Methods. *The study applies methods of theoretical analysis and synthesis, generalization of scientific sources, historical and pedagogical methods, comparative analysis, and systematization of scientific approaches.*

Results. *It has been proven that the development of military-patriotic education in Ukraine is conditioned by a complex of socio-cultural factors, among which the leading role is played by national and cultural revival, transformation of value orientations, actualization of historical memory, development of civil society, and modernization of the educational space. It has been established that these factors determine the content, forms, and directions of educational activity in the context of an independent state.*

Conclusions. *It has been found that the formation of the modern system of military-patriotic education takes place under the combination of traditional and innovative approaches, the strengthening of state policy, and the influence of security challenges, which contributes to the development of defensive awareness and civic responsibility among young people. Socio-cultural prerequisites act as a determining factor in forming an integral model of military-patriotic education aimed at preparing a conscious citizen capable of active participation in public life and the defense of the state.*

Keywords: military-patriotic education, socio-cultural prerequisites, national identity, civic consciousness, defensive awareness, patriotism, educational policy, historical memory, civil society.

Постановка проблеми. У сучасних умовах державотворення та загострення безпекових викликів через війну питання військово-патріотичного виховання набуває особливої актуальності, виступаючи одним із ключових чинників забезпечення національної безпеки, суспільної консолідації та формування громадянської ідентичності. Водночас ефективність цього процесу значною мірою зумовлюється соціокультурними передумовами, які визначають зміст, спрямованість і механізми реалізації військово-патріотичного виховання в Україні.

Актуальність проблеми посилюється також суперечностями між потребою у формуванні високого рівня оборонної свідомості молоді та наявними інерційними підходами у виховній практиці, що частково зберігають риси попередніх ідеологічних моделей. Додатковим викликом є необхідність поєднання національно орієнтованого змісту виховання з демократичними цінностями, гуманістичними принципами та вимогами сучасного інформаційного суспільства.

У зв'язку з цим постає наукова проблема комплексного осмислення соціокультурних передумов розвитку військово-патріотичного виховання в Україні в умовах незалежності як цілісної системи взаємопов'язаних факторів, що визначають його сучасний стан і перспективи розвитку. Її розв'язання є необхідним для підвищення ефективності державної політики у сфері виховання, удосконалення освітніх практик та формування у молоді стійкої громадянської позиції і готовності до захисту держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика військово-патріотичного виховання в Україні знайшла відображення у значній кількості

наукових праць, у яких висвітлюються історико-педагогічні, соціальні, філософські та нормативно-правові аспекти цього явища. Одними з базових у дослідженні є праці, присвячені становленню та розвитку патріотичного виховання в історичній ретроспективі. Зокрема, О. Коркішко (2004) аналізує витоки патріотичного виховання у XIX-XX століттях, підкреслюючи вплив суспільно-політичних умов на формування його змісту. У свою чергу, В. Кульчицький (2020) здійснює ґрунтовний історико-педагогічний аналіз розвитку патріотичного виховання у школах України впродовж 1945-2019 років, розкриваючи еволюцію підходів від ідеологізованої моделі до сучасної національно орієнтованої системи.

Важливе значення для осмислення теоретичних засад патріотичного виховання мають роботи, присвячені його ціннісному та ідейному змісту. Так, І. Бех та К. Чорна (2010) розглядають національну ідею як основу формування громадянина-патріота, акцентуючи увагу на духовно-моральному розвитку особистості. Д. Пащенко (2002) підкреслює взаємозв'язок патріотичного та національного виховання як складових становлення громадянської позиції, тоді як Л. Крамаренко (2017) розглядає патріотичне виховання як соціально-філософську проблему в умовах суспільних трансформацій.

Соціально-педагогічні аспекти виховного процесу розкрито у працях Н. Онищенко (2014), де обґрунтовано необхідність комплексного підходу до організації виховання з урахуванням індивідуальних і соціальних чинників. Питання організаційно-педагогічних засад виховання студентської молоді досліджують О. Бабічев та І. Котєнєва (2015), акцентуючи увагу на ролі освітнього середовища у формуванні патріотичних цінностей.

Окремий напрям становлять дослідження, присвячені концептуальним засадам і методології патріотичного виховання. Зокрема, О. Жаровська (2015) визначає принципи та педагогічні умови формування патріотизму студентської молоді, підкреслюючи значення освітньо-виховного середовища. Порівняльний

аналіз понять «патріотизм» і «націоналізм» здійснюють Н. Волошина та І. Пампуха (2015), що дозволяє уточнити категоріальний апарат дослідження.

Питання державної політики у сфері патріотичного виховання розглядає Г. Коваль (2004), який аналізує систему патріотичного виховання як складову сучасної політичної реальності України. Актуальні підходи до організації національно-патріотичного виховання в умовах сучасних викликів представлено у методичних рекомендаціях Н. Бондаренко та С. Косянчук (2022), де окреслено практичні механізми реалізації державної політики.

Сучасний етап розвитку наукової думки характеризується посиленням уваги до військово-патріотичного компоненту виховання. Зокрема, І. Бех, Л. Канішевська та Р. Малиношевський (2023) обґрунтовують стратегічні напрями розвитку військово-патріотичного виховання дітей і молоді в системі освіти України, акцентуючи на його інтеграції з безпековою політикою держави. Аналогічні підходи відображено у дослідженні І. Кучинської та Д. Крамара (2025), де розкрито науково-педагогічні засади реалізації військово-патріотичного виховання у практиці закладів освіти.

В умовах воєнного часу особливої актуальності набувають дослідження, що пов'язують патріотичне виховання з процесами утвердження національної ідентичності. Так, О. Газізова (2025) аналізує особливості національно-патріотичного виховання в умовах війни, підкреслюючи роль українознавчого контенту у формуванні світогляду молоді.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених проблематиці патріотичного та військово-патріотичного виховання, низка важливих аспектів залишається недостатньо опрацьованою. Передусім, у науковому дискурсі відсутній цілісний підхід до аналізу соціокультурних передумов розвитку військово-патріотичного виховання в Україні саме в період державної незалежності. Більшість досліджень зосереджується або на історико-

педагогічному аналізі попередніх етапів, або на сучасних практиках, не забезпечуючи системного поєднання цих площин.

Недостатньо розкритим залишається питання трансформації ціннісних орієнтацій українського суспільства у контексті переходу від пострадянської до національно орієнтованої моделі виховання та їхнього безпосереднього впливу на зміст і форми військово-патріотичної роботи з молоддю. Потребує глибшого осмислення і роль історичної пам'яті як чинника формування оборонної свідомості, зокрема механізми її інтеграції в освітній та виховний процес.

Окремою невирішеною частиною проблеми є недостатня узгодженість між нормативно-правовим забезпеченням і практичною реалізацією військово-патріотичного виховання, що проявляється у фрагментарності підходів, відсутності єдиної методологічної основи та різнорівневості впровадження відповідних програм. Також обмежено досліджено потенціал взаємодії державних інституцій, закладів освіти та громадянського суспільства як цілісної системи впливу на формування патріотичних цінностей.

Недостатньої уваги приділено впливу сучасного інформаційно-комунікаційного середовища на процес соціалізації молоді та формування її ставлення до питань національної безпеки й оборони. Зокрема, потребує подальшого вивчення роль цифрових медіа як інструменту як консолідації, так і потенційної дестабілізації ціннісних орієнтацій.

Крім того, в умовах воєнного стану актуалізується необхідність переосмислення змісту військово-патріотичного виховання з урахуванням нових соціальних реалій, однак наукове осмислення цих змін ще не набуло достатньої системності та глибини.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є теоретичне обґрунтування соціокультурних передумов розвитку військово-патріотичного виховання в Україні в період державної незалежності та визначення їхнього впливу на формування сучасної моделі виховного процесу.

Для досягнення цієї мети визначено такі завдання:

- проаналізувати еволюцію підходів до патріотичного та військово-патріотичного виховання в історичній ретроспективі та в умовах незалежної України;
- охарактеризувати ключові соціокультурні чинники, що зумовили становлення і розвиток військово-патріотичного виховання;
- дослідити трансформацію ціннісних орієнтацій суспільства та їхній вплив на зміст виховного процесу;
- визначити роль історичної пам'яті, національної ідентичності та культурної спадщини у формуванні оборонної свідомості молоді;
- проаналізувати нормативно-правове забезпечення військово-патріотичного виховання та особливості його реалізації в освітньому просторі;
- окреслити вплив сучасних суспільно-політичних і безпекових викликів на розвиток військово-патріотичного виховання;
- узагальнити теоретико-методологічні засади формування сучасної системи військово-патріотичного виховання в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Військово-патріотичне виховання посідає важливе місце у системі державних пріоритетів, адже саме воно сприяє зміцненню основ національної безпеки та забезпечує тяглість державного розвитку. Його зміст не обмежується підготовкою до військової служби, а охоплює ширший процес становлення особистості як відповідального громадянина, здатного усвідомлено діяти в інтересах захисту своєї країни.

Відповідно до положень статті 10 Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [14], військово-патріотичне виховання спрямоване на формування у громадян усвідомленого ставлення до захисту держави, розвитку готовності до проходження служби у складі Збройних Сил України та

інших структур сектору безпеки й оборони, а також участі в національному спротиві.

Реалізація цього напрямку передбачає комплекс взаємопов'язаних заходів. Зокрема, йдеться про розвиток оборонної свідомості населення та підвищення престижу військової служби. Важливим є також залучення громадян до практичної участі у зміцненні безпеки і обороноздатності країни. Окрему увагу приділено підтримці військово-прикладних і службово-прикладних видів спорту, стимулюванню технічної творчості та інноваційної діяльності.

Суттєвим компонентом є активне включення учнівської молоді до участі в заходах військово-патріотичного спрямування на різних рівнях (від місцевого до загальнодержавного). Крім того, обов'язковим елементом освітнього процесу визначено викладання навчальної дисципліни «Захист України» у старшій школі.

Значну роль у реалізації програм ВПВ відведено підготовці фахових кадрів, зокрема з числа ветеранів війни, осіб із визначними заслугами перед державою та учасників Революції Гідності. Їхній досвід і авторитет використовуються як у навчальному процесі, так і під час організації та проведення відповідних заходів, проєктів і програм, спрямованих на формування громадянської та оборонної свідомості молоді [14].

Соціокультурні умови військово-патріотичного виховання (ВПВ) є критично важливими для держави, оскільки вони забезпечують формування свідомого громадянина, готового захищати суверенітет, інтелектуальний потенціал та культурні цінності своєї країни. У сучасних умовах, особливо під час війни, це виховання стає фундаментом національної безпеки та оборони.

Як підкреслює В. Кульчицький [8], наприкінці ХХ століття в Україні домінувала ідеологічна модель виховання, зорієнтована на формування особистості в руслі комуністичних цінностей. Вона базувалася на трансформованих інтерпретаціях марксистсько-ленінського вчення та

визначалася настановами партійно-державної системи. З часом ці орієнтири втратили свою значущість і вплив, тоді як нова ціннісна система ще тривалий період залишалася невизначеною.

У такій ситуації особливої ваги набуває виховання молоді на засадах гуманізму й патріотизму, оскільки саме вони виступають основою подальшого розвитку українського суспільства. Глибокі зміни, що відбулися в суспільній свідомості та практичній діяльності людей протягом останніх десятиліть, значною мірою окреслюють напрями і перспективи особистісного та соціального розвитку [8, с. 102-103].

В. Кульчицький, спираючись на аналіз науково-педагогічних джерел у ретроспективі, виокремлює низку ключових соціально-педагогічних чинників, що зумовили розвиток патріотичного виховання в Україні у другій половині ХХ століття. Серед них: підвищення моральної стійкості населення та зростання патріотичних настроїв у період Другої світової війни і в повоєнні роки відбудови країни.

Важливу роль відігравала також орієнтація виховного процесу на ідеологічні засади тогочасної системи, що зумовлювало переосмислення змісту патріотичного виховання відповідно до комуністичних настанов. Паралельно здійснювалося відновлення та розвиток матеріально-технічної бази культурно-освітніх установ, що сприяло розширенню можливостей виховної роботи.

Окрім цього, значного поширення набула мережа загальноосвітніх і позашкільних закладів, а також різноманітних форм позакласної діяльності, через які реалізовувалися підходи до патріотичного виховання, притаманні тогочасній освітній системі. Вагомий внесок у цей процес зробили відомі педагоги та діячі культури, чия творча та професійна діяльність впливала на формування відповідних ціннісних орієнтацій у молодого покоління [8, с. 103].

У своїй праці автор [8] окреслює комплекс соціально-педагогічних і культурних чинників, що зумовили активізацію патріотичного виховання

наприкінці ХХ століття. Період 1984-1991 років характеризувався посиленням національної свідомості, що проявилось, зокрема, у відкритому спротиві української інтелігенції політиці русифікації, символом чого став ІХ з'їзд письменників України 1986 року. Важливим кроком стало створення у 1989 році за ініціативи Спілки письменників України та Інституту мовознавства АН УРСР товариства прихильників української мови, яке згодом трансформувалося у Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Того ж року ухвалення Закону «Про мову» закріпило статус української мови як державної, що сприяло розширенню мережі шкіл з українською мовою навчання.

Водночас відбувався процес відновлення історичної пам'яті, який охоплював повернення до культурного обігу раніше заборонених літературних творів, активне видання історичних досліджень та популяризацію праць, що відображали реальні сторінки життя українського народу. Значного поширення набуло висвітлення замовчуваних раніше тем, зокрема національно-визвольної боротьби, Голодомору 1932–1933 років, наслідків колективізації та політичних репресій.

У 1990-х роках ці процеси отримали подальший розвиток у контексті демократизації освітньої системи та виховного процесу, що супроводжувалося переходом до більш гнучких і особистісно орієнтованих підходів у навчанні й вихованні. Водночас посилювалася увага до індивідуальних особливостей учнів, що сприяло формуванню нових підходів до патріотичного виховання в умовах незалежної України [8, с. 104-105].

Як зазначає О. Коркішко, система освіти мала визначальне значення у формуванні ідейно-політичних орієнтацій та патріотичних установок у державі. Гуманітарні й соціальні дисципліни розглядалися як ефективний інструмент впливу на світогляд молоді, тому активно використовувалися владою для конструювання певного типу особистості, відповідного до вимог тогочасної

ідеології. Управлінські настанови, що надходили з центру, задавали чіткі стандарти поведінки й систему очікувань щодо учнівської молоді.

Зразком вважалася така модель соціальної поведінки, яка передбачала демонстрацію відданості державі, підвищену настороженість до потенційних «ворогів», беззастережну віру в соціалістичні ідеали та орієнтацію на колективістські цінності. Усе це підкріплювалося формуванням відчуття соціального оптимізму та усвідомленням особистої відповідальності за процеси, що відбуваються в суспільстві [7].

Як зазначає Н. Онищенко, соціально-педагогічна діяльність у закладах освіти будувалася з урахуванням індивідуальних особливостей учнів і мала диференційований характер. У процесі роботи бралися до уваги основні сфери життєдіяльності школярів, типові соціальні та психологічні труднощі молоді, а також такі чинники, як вік, стать, соціальне становище, рівень громадської активності та професійні орієнтації. Патріотичне виховання в цьому контексті розглядалося як складний соціально-педагогічний процес, спрямований на створення умов для всебічного розвитку особистості— фізичного, інтелектуального, духовно-морального та громадянського. Водночас важливим завданням було запобігання негативним проявам у молодіжному середовищі та надання комплексної психолого-педагогічної підтримки, яка сприяє саморозвитку й самореалізації особистості в процесі її соціалізації [12].

Разом із тим, за спостереженнями В. Кульчицького [8], у радянський період формування патріотичних почуттів молоді значною мірою забезпечувалося через систему героїко-патріотичного виховання. Вона була орієнтована на виховання усвідомлення громадянського обов'язку, готовності до захисту держави, оволодіння військовими знаннями, а також засвоєння бойових традицій і героїчних сторінок історії. Важливим елементом цієї роботи виступали фізична підготовка, участь у спортивних і військово-спортивних заходах, функціонування оздоровчих таборів, проведення тематичних заходів,

зокрема уроків мужності, оборонно-масових кампаній, а також організація масштабних військово-спортивних ігор, що сприяли формуванню відповідних ціннісних орієнтацій у молоді [8, с. 117].

Поступово, у міру загострення внутрішніх і зовнішніх викликів, відбувалося усвідомлення необхідності формування нової системи військово-патріотичного виховання, яка б відповідала реаліям незалежної України. Зміни у безпековому середовищі, зокрема зростання загроз територіальній цілісності та суверенітету держави, актуалізували питання підготовки громадян до захисту Батьківщини не лише у військовому, а й у ціннісно-світоглядному вимірі. Це сприяло поступовому переходу від фрагментарних ініціатив до більш системного підходу, що охоплює освітню, культурну та соціальну сфери.

У процесі реформування освітньої системи наприкінці ХХ століття Україна поступово змогла переосмислити й адаптувати власний патріотичний потенціал до вимог міжнародного середовища. Це дало можливість інтегрувати національну освітню традицію у світовий контекст, зберігаючи водночас її самобутність. В основу таких змін було покладено культурно-історичні та духовні цінності українського народу, які стали важливим орієнтиром у вихованні молодого покоління.

Особливого значення набуло усвідомлення гармонійного співвідношення між індивідуальними потребами особистості та інтересами суспільства і держави. Освітні трансформації сприяли утвердженню пріоритету духовних і моральних засад над суто матеріальними орієнтирами, що визначало гуманістичну спрямованість виховання. Водночас важливими складниками стали ідеї соборності, єдності суспільства та спадкоємності поколінь.

Завдяки цим процесам освіта почала виконувати не лише функцію передачі знань, а й стала інструментом відтворення й розвитку духовно-морального потенціалу нації, формуючи у молоді ціннісні орієнтації, необхідні для активної

участі в суспільному житті та відповідального ставлення до майбутнього держави [8, с. 123].

Становлення військово-патріотичного виховання в незалежній Україні розпочалося одночасно з проголошенням незалежності у 1991 році та було нерозривно пов'язане з формуванням власних Збройних Сил України.

Як зазначає Г. Коваль, становлення української державності після проголошення незалежності супроводжувалося складними трансформаційними процесами. На початку ХХІ століття суспільство зіткнулося з низкою серйозних викликів: політичної нестабільності, економічних труднощів та глибоких соціальних змін, характерних для перехідних епох. У цей період відбувалося переосмислення ціннісних орієнтацій і визначення стратегічних напрямів розвитку держави.

У таких умовах формування України як повноправного учасника світової спільноти неможливе без цілеспрямованого виховання громадянської свідомості та патріотизму. Саме тому на сучасному етапі патріотичне виховання набуває особливого значення, розглядаючись як ключовий елемент політичної соціалізації особистості [6].

Патріотизм у науковому дискурсі трактується як одне з найглибших і найстійкіших почуттів, що визначає ставлення людини до своєї держави, культури та народу. Водночас історичний досвід засвідчує, що протягом значної частини ХХ століття зусилля національно свідомої інтелігенції щодо формування українського патріотизму серед молоді наштовхувалися як на інституційні обмеження з боку влади, так і на внутрішній психологічний спротив частини населення [6].

Становленню військово-патріотичного виховання в незалежній Україні посприяло прийняття наступних нормативних документів: законів «Про оборону України» та «Про Збройні Сили України» (грудень 1991 року), що створило правову базу для виховання захисників держави.

Розвиток військово-патріотичного виховання в Україні після 1991 року відбувався в умовах глибоких суспільних трансформацій, пов'язаних із переосмисленням історичного досвіду, національної ідентичності та ролі держави у формуванні громадянина. Перехід від радянської моделі до незалежної державності супроводжувався зміною світоглядних орієнтирів, що безпосередньо вплинуло на зміст і спрямованість виховних практик. На початковому етапі цей процес характеризувався певною інерційністю, зумовленою збереженням застарілих підходів і відсутністю цілісної стратегії у сфері військово-патріотичного виховання.

Нормативно-правова база з питань військово-патріотичного виховання в молоді України формувалася крізь призму нормативно-правових актів: Наказ МОН України від 07.09.2000 №439, який визначив роль державної символіки у формуванні громадянської та національної свідомості молоді. Подальший розвиток відображено в Указі Президента України від 27.04.2009 №272/2009 щодо проведення молодіжної акції «Пам'ятати. Відродити. Зберегти» та спільному наказі від 27.10.2009 №3754/981/538/49, яким затверджено Концепцію національно-патріотичного виховання молоді. Того ж року Розпорядження КМУ від 08.12.2009 №1494-р передбачило практичні заходи, зокрема організацію тематичних екскурсій.

У новітній період, з урахуванням суспільно-політичних змін, посилення військово-патріотичного компонента закріплено в Наказі МОН від 27.10.2014 №1232. Стратегічні орієнтири визначено Указом Президента України від 13.10.2015 №580/2015, а також подальшими урядовими рішеннями, зокрема Розпорядженням КМУ від 07.12.2016 №954-р і від 18.10.2017 №743-р.

Актуалізація змісту виховання відображена у Наказі МОН від 31.03.2017 №519, листах МОН від 27.07.2017 №1-9/413 та від 19.09.2017 №1/9-505, що регламентували організацію виховної роботи й відзначення пам'ятних подій. Подальший розвиток системи забезпечено Указом Президента України від

18.05.2019 №286/2019, Наказом МОН від 29.07.2019 №1038 та листом МОН від 16.08.2019 №1/9-523, які акцентували на оновленні підходів до патріотичного виховання та впровадженні нових організаційних форм, зокрема міжшкільних ресурсних центрів [8, с. 310-315].

Важливо виокремити основні соціальні умови формування національно-патріотичного виховання в незалежній Україні. Насамперед воно ґрунтується на історично сформованій системі цінностей, традицій і норм соціальної поведінки, що забезпечують спадкоємність культурного досвіду та сприяють включенню молоді в національний культурний простір. Важливою умовою є опанування духовної й матеріальної спадщини народу, що виступає основою формування національної ідентичності та єдності поколінь.

Істотне значення має також правова й громадянська обізнаність молоді, зокрема знання конституційних норм, державної політики та усвідомлення власної ролі у суспільстві, що підкреслює І. Бех, розглядаючи патріотизм як активну позицію у відстоюванні національних інтересів у різних сферах життя. Окремою умовою виступає цілеспрямована освітня політика держави, закріплена у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), де визначено формування національної свідомості, самосвідомості та патріотичних цінностей як ключову мету виховного процесу для різних вікових груп [1].

На початку 2000-х років передумови формування військово-патріотичного виховання в Україні значною мірою визначалися концептуальними положеннями патріотичного виховання, які узагальнює О. Жаровська [5]. Вони стали теоретичною основою для подальшого розвитку системи виховної роботи в умовах становлення незалежної держави:

- принцип служіння Вітчизні, що розглядався як інтегративна основа патріотичного виховання і передбачав формування готовності молоді до творчої суспільної діяльності та захисту держави. Важливою передумовою стала також

актуалізація історичної та соціальної пам'яті, яка забезпечувала зв'язок між минулим, сучасним і майбутнім, сприяючи збереженню та відтворенню культурно-історичної спадщини українського народу;

- спадкоємність духовного досвіду поколінь, що передбачала опору на традиційні цінності, етнокультурні та героїчні надбання, які формували основу національної ідентичності. У цей же період посилюється значення соціокультурної ідентифікації, яка сприяє усвідомленню належності особистості до українського соціуму та формуванню відповідного культурного коду;

- осмислення історичного минулого через призму гордості за власний народ, що поєднувалося з формуванням емоційно-ціннісного ставлення до державних символів, героїчних сторінок історії та готовності до їх захисту. Окремо слід відзначити принцип соборності, який забезпечував інтеграцію особистості в систему соціальних зв'язків на засадах духовності, гуманізму, колективізму та взаємної відповідальності;

- взаємозв'язок традицій і новацій у виховному процесі, що дозволяло поєднувати історичний досвід із сучасними викликами та формувати динамічну модель патріотичного виховання. У сукупності ці положення створили теоретико-методологічне підґрунтя для становлення військово-патріотичного виховання в Україні на початку XXI століття [5].

У результаті військово-патріотичне виховання трансформувалося з формального елемента освітньої політики у важливий інструмент консолідації суспільства та зміцнення національної ідентичності. Сучасний етап його розвитку характеризується прагненням до створення цілісної, багаторівневої системи, спрямованої на формування готовності громадян до захисту держави, відповідального ставлення до її майбутнього та усвідомлення власної ролі в суспільстві.

Як зазначає В. Кульчицький [8], на сучасному етапі розвитку патріотичного виховання особливого значення набуває забезпечення

узгодженості підходів до формування громадянина і патріота незалежної України. Важливою умовою виступає також дотримання цілісності освітнього процесу, у межах якого навчання, виховання та розвиток особистості розглядаються як взаємопов'язані складові єдиної системи впливу на молоде покоління [8, с. 316].

Розвиваючи цю думку, слід підкреслити, що становлення військово-патріотичного виховання в Україні відбувається під впливом комплексу соціокультурних умов. Серед них провідне місце посідає процес національно-культурного відродження, що сприяє посиленню інтересу до історії держави, її героїчного минулого та традицій боротьби за незалежність. Важливим чинником є також трансформація суспільної свідомості, зумовлена як внутрішніми державотворчими процесами, так і зовнішніми безпековими викликами [15].

Окрему роль відіграє розвиток громадянського суспільства, який забезпечує активну участь різних соціальних інститутів у формуванні патріотичних цінностей молоді. До цього додається вплив інформаційно-комунікаційного середовища, що суттєво визначає характер соціалізації підростаючого покоління та формує його ставлення до держави, армії та власної громадянської відповідальності.

У сукупності ці умови створюють підґрунтя для становлення сучасної моделі військово-патріотичного виховання, орієнтованої на формування свідомого, відповідального громадянина, здатного до захисту національних інтересів і активної участі в суспільному житті держави.

У період воєнного стану нормативно-правове забезпечення військово-патріотичного виховання в Україні суттєво посилилося та набуло системного характеру, що зумовлено необхідністю формування у молоді оборонної свідомості, готовності до національного спротиву та усвідомленої любові до держави й народу [10]. Сучасна державна політика розглядає військово-патріотичне виховання як комплексну діяльність закладів освіти, сім'ї,

громадських інституцій, органів влади та сектору безпеки, спрямовану на формування ціннісно-мотиваційної, свідомої та практичної готовності особистості до захисту України [2].

Ключове значення у формуванні правової бази має Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (ред. 2022 р.), який закріплює поняття військово-патріотичного виховання та оборонної свідомості, визначає напрями реалізації державної політики, а також окреслює механізми залучення різних соціальних інститутів до цього процесу. Серед основних напрямів визначено формування оборонної свідомості, популяризацію військової служби, розвиток прикладного спорту та технічної творчості, залучення молоді до відповідних заходів, а також активне використання потенціалу ветеранів та учасників бойових дій у виховній роботі.

Важливим елементом правового регулювання є Закон України «Про основи національного спротиву» (ред. 2023 р.), який визначає організаційні та правові засади підготовки громадян до участі в національному спротиві, формування руху опору та забезпечення готовності населення до захисту держави.

Стратегічні орієнтири розвитку військово-патріотичного виховання визначає Стратегія воєнної безпеки України, затверджена Указом Президента України №121/2021, яка передбачає реалізацію концепції всеохопної оборони, інтеграцію до євроатлантичного безпекового простору та розвиток сил оборони як ключового елементу державної політики безпеки.

Освітній компонент закріплено у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (наказ МОН України від 06.06.2022 №527), де визначено, що військово-патріотичне виховання має забезпечувати формування у молоді готовності до захисту держави, мотивації до військових

професій, а також розвиток фізичної, психологічної та морально-духовної готовності до служби у Збройних Силах України [1].

На основі підходів І. Беха, Л. Канішевської та Р. Малиношевського [1] можна виокремити ключові чинники становлення військово-патріотичного виховання в період війни, які визначають його особистісний і соціальний зміст:

- духовна ідентифікація особистості з народом, його історією та сучасністю, що забезпечує засвоєння базових національних цінностей і формування внутрішньої готовності діяти в інтересах держави;
- орієнтація на взірці патріотичної поведінки—історичні постаті або сучасних героїв, чий досвід стає моделлю для наслідування у процесі становлення власної громадянської позиції;
- залучення молоді до спільної діяльності патріотичного спрямування, що формує відчуття єдності, колективної відповідальності та включеності в суспільно значущі процеси;
- розвиток духовної рефлексії, яка дає змогу особистості усвідомлювати власні мотиви, критично оцінювати поведінку та вибудовувати індивідуальну траєкторію патріотичного розвитку;
- формування доцільної самостійності, що забезпечує здатність молодої людини приймати ціннісно виважені рішення та уникати зовнішнього тиску, зберігаючи власну ідентичність;
- розвиток внутрішнього ціннісного потенціалу через участь у спільній діяльності, де формується усвідомлення колективного «ми» як основи військово-патріотичної взаємодії;
- виховання впевненості у власних діях, що посилює мотивацію до участі в суспільно значущих ініціативах та формує готовність до відповідальної поведінки;

- використання цифрового середовища та соціальних медіа, які сприяють комунікації, формуванню групових цінностей і консолідації молоді навколо ідеї готовності до дії та захисту держави [1].

Отже, соціокультурні передумови розвитку військово-патріотичного виховання в Україні в період державної незалежності мають комплексний, багаторівневий характер і формуються на перетині історичних трансформацій, ціннісних зрушень та інституційних змін у суспільстві [4]. Їхня специфіка полягає у поєднанні процесів деконструкції радянської ідеологічної моделі виховання з одночасним формуванням нової системи національно орієнтованих смислів, що ґрунтуються на ідеях державності, культурної самобутності та громадянської відповідальності. Серед них виокремимо наступні:

- актуалізація історичної пам'яті та національно-культурного відродження, які забезпечили переосмислення колективного досвіду й інтеграцію його у сучасні виховні практики.

- трансформація суспільної свідомості від інерційних пострадянських уявлень до усвідомленого прийняття цінностей незалежної держави, що сприяло зміцненню ідентифікаційних процесів і формуванню нової моделі громадянина-патріота.

- розвиток демократичних інститутів, становлення громадянського суспільства та модернізація освітнього простору, які забезпечили варіативність форм і методів військово-патріотичного виховання, його відкритість і соціальну включеність.

- нормативно-правове забезпечення, яке поступово набуло системності, закріпивши стратегічні орієнтири формування оборонної свідомості, готовності до захисту держави та участі у суспільно значущій діяльності.

- вплив безпекового чинника, який у новітній період став каталізатором інтенсивного розвитку військово-патріотичного виховання. Умови воєнного стану та зовнішньої агресії не лише актуалізували його зміст, а й надали йому

практико-орієнтованого характеру, посиливши взаємозв'язок між ціннісно-мотиваційною та діяльнісною складовими виховного процесу.

Висновки. Було здійснено теоретичне узагальнення соціокультурних передумов розвитку військово-патріотичного виховання в Україні в період державної незалежності, що дозволило визначити його як складне, багатовимірне явище, зумовлене взаємодією історичних, культурних, соціальних і політичних чинників.

Встановлено, що становлення військово-патріотичного виховання відбувалося в умовах трансформації суспільної свідомості та зміни ціннісних орієнтацій, пов'язаних із переходом від радянської ідеологічної моделі до національно орієнтованої системи виховання. Важливу роль у цьому процесі відіграли національно-культурне відродження, актуалізація історичної пам'яті, утвердження української ідентичності та переосмислення історичного досвіду.

Обґрунтовано, що ключовими соціокультурними передумовами розвитку військово-патріотичного виховання є: формування національної ідентичності, розвиток громадянського суспільства, модернізація освітньої системи, посилення ролі державної політики у сфері виховання, а також вплив сучасного інформаційно-комунікаційного середовища. Доведено, що саме їхня взаємодія забезпечує цілісність і ефективність виховного процесу.

Визначено, що сучасна модель військово-патріотичного виховання характеризується інтеграцією освітніх, культурних і соціальних компонентів, орієнтацією на особистісний розвиток, формування ціннісно-мотиваційної сфери та готовності до відповідальної діяльності в інтересах держави. Вона ґрунтується на принципах гуманізму, демократичності, спадкоємності поколінь і поєднання традицій із інноваціями.

Узагальнення результатів дослідження дає підстави стверджувати, що соціокультурні передумови виступають не лише контекстом, а й активним ресурсом розвитку військово-патріотичного виховання, визначаючи його зміст,

напрями та перспективи. Подальші наукові розвідки доцільно спрямувати на поглиблене вивчення механізмів інтеграції цих передумов у практику освітньої діяльності, а також на розроблення ефективних моделей виховної роботи в умовах сучасних суспільних викликів.

Практичні рекомендації полягають у необхідності посилення інтеграції військово-патріотичного виховання в освітній процес закладів освіти на основі поєднання національно-культурних традицій, сучасних педагогічних підходів і безпекових потреб держави. Доцільним є вдосконалення змісту освітніх програм шляхом активнішого використання історико-культурного матеріалу, українознавчого контенту, прикладів сучасної героїки та досвіду національного спротиву. Важливим напрямом є розширення співпраці між закладами освіти, громадськими організаціями, військовими структурами, ветеранськими спільнотами та органами місцевого самоврядування з метою формування цілісного виховного середовища. Особливу увагу доцільно приділити використанню цифрового освітнього середовища та соціальних медіа як інструментів формування громадянської відповідальності, критичного мислення та інформаційної стійкості молоді в умовах сучасних інформаційних викликів. Перспективним також є розроблення методичних рекомендацій для педагогів щодо реалізації військово-патріотичного виховання в умовах воєнного стану, а також підготовка фахівців, здатних поєднувати виховну, громадянську та безпекову складові у професійній діяльності.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д., Канішевська Л. В., Малиношевський Р. В. Стратегія військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України: реалії та орієнтовні позиції. *Вісник НАПН України*, 2023 5(2). С. 1-8. URL: https://ntpu.org.ua/documents/natsionalno_praktychne_vykhovannia/strategiya-viyskovo-patriotichnogo-vuhovannya.pdf.

2. Бех І. Д., Чорна К. І. Національна ідея у становленні громадянина-патріота України (програмно-виховний контекст). Черкаси, 2010. 40 с.
3. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національнопатріотичне виховання у контексті сучасних викликів : методичні рекомендації для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків. Київ : Фенікс, 2022. 64с.
4. Голлоб Р., Крапф П. та Вайдінгер В. Навчасмо демократії: базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів. Том. 1. Київ: Основа. 2016. 296 с.
5. Жаровська О. П. Патріотичне виховання студентів в освітньовиховному середовищі педагогічного університету: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського. Вінниця, 2015. 290 с.
6. Коваль Г. Система патріотичного виховання в Україні. Сучасна українська політика. *Політики і політологи про неї*. Київ, 2004. Вип. 5. С. 262-270.
7. Коркішко О. Становлення патріотичного виховання в 19-20 ст. *Рідна школа*. 2004. № 2. С. 60-62.
8. Кульчицький В. Й. Теорія і практика патріотичного виховання в школах України (1945–2019 рр.). Дис...на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – Загальна педагогіка та історія педагогіки. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2020. 490 с.
9. Куц Г. М. Демократичні принципи в освітньому процесі: політико-культурний контекст. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2018. 2(37). С. 46–56. URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/view/133427>.

10. Макогончук Н. В., Горячок І. В., Юзик М. А. Особливості патріотичного виховання здобувачів ЗВО в умовах воєнного стану. *Теорія навчання. Випуск 72*. 2024. С. 246-249.
11. Моїсєєв В. В. Сутність поняття «військово-патріотичне виховання». *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія*. 2016. Вип. 239. С. 185-189.
12. Онищенко Н. П. Соціально-педагогічне забезпечення виховного процесу у ВНЗ. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. №3. С.63-69.
13. Основи демократії: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / за заг. ред. А. Колодій. Київ: Ай-Бі, 2004. 667 с.
14. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 46, ст.116. Редакція від 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.
15. Шопіна І. М., Салій М. А. Військово-патріотичне виховання дітей та молоді як складова підготовки до військової служби: правовий погляд. Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : «Юридичні науки»/ № 6 (64)*, 2023. С. 37-41.